

## **TÜRKÇE SÖZLÜKTEKİ ÖRNEKLERDEN HAREKETLE DÖNÜŞLÜ VE İŞTEŞ FİİLLERİN GEÇİŞLİLİK DURUMLARI**

**Yrd. Doç. Dr. HÜLYA SAVRAN\***

### **ÖZET**

Dönüşlü fiillerle işteş fiillerin çok azının nesne aldığı bilinmektedir. Bu makalede, dönüşlü ve işteş fiillerin hangilerinin nesne aldıklarını ve neye göre aldıklarını görebilmek için **Türkçe Sözlük'te** yer alan dönüşlü ve işteş fiiller incelenmiştir.

**Anahtar Kelimeler :** Türkçe Sözlük, dönüşlü fiiller, işteş fiiller, geçişli.

## **TRANSITIVE POSITIONS OF REFLEXIVE AND RECIPROCAL-COOPERATIVE VERBS WITH SOME EXAMPLES FROM THE TURKISH DICTIONARY**

### **ABSTRACT**

It is known that few reflexive and reciprocal-cooperative verbs take objects. This article investigates which verbs take an object and for which reason they take these. In order to see this reflexive and reciprocal-cooperative verbs in the Turkish Dictionary have been taken into account.

**Key Words:** Turkish Dictionary, reflexive verbs, reciprocal-cooperative verbs, transitive.

Fiiller, ifade ettikleri eylemlere göre ya oluş ya da yapma bildirirler. Oluş bildiren fiillerde eylem içe dönüktür ve özneyi etkiler. Yapma bildiren fiiller ise dışa dönüktür. Yani, fiilin bildirdiği eylemden etkilenen bir öge ve bu eylemi yapan bir özne vardır. Fiilin dışa dönük olduğu durumda, fiilin gösterdiği eylemden etkilenen

Balıkesir Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Öğretim Üyesi

söz konusu öge, nesnedir. Bu tür fiillere geçişli fiil denir. Oluş bildiren fiillerde eylem, doğrudan yapan öge, yani özne üzerinde geçtiği için bu tür kullanımlarda nesne bulunmaz. Böyle fiillere de geçişsiz fiil denir.

Bu açıdan bakıldığı zaman dönüşlü ve işteş fiiller genel olarak oluş bildirdikleri için pek azı nesne alır.

Dönüşlü fiillerde, fiilin gösterdiği eylemi yapan ve bu eylemden etkilenen bir özne vardır. Kendi kendine olmayı ya da yapmayı ifade eder. Kendi kendine olmayı ifade ettiği takdirde eylem, 'kendi' zamiri üzerinden alınır ve dönüşlülük fiili üzerine verilir. Bu durumda özne, aynı zamanda nesne olur. Bu türlü dönüşlü fiiller ayrıca bir nesne bulundurmaz için geçişsizdirler:

Kız kendini süsledi.

Kız süslendi.

Kendi kendine yapmayı ifade ettiğinde 'kendi' zamiri, cümlede dolaylı tümleş olarak görev yapar. 'Kendi' zamiri, dönüşlü fiil ile yer değiştirdiğinde eylem özneye yönelir. Eylem, esas cümlenin nesnesini etkilemeyi sürdürür. Bu tür dönüşlü fiiller geçişsizdir:

Adam çantayı kendine yükledi.

Adam çantayı yüklendi.

İşteş fiiller, bir eylemin karşılıklı ya da ortaklaşa yapıldığını veya bir oluşu ifade eder.

'Dövüş-' fiilinde karşılıklı bir eylem, 'gülüş-' fiilinde ortaklaşa bir eylem, 'tutuş-' fiilinde oluş bildiren bir eylemden söz edilir.

Dönüşlülük ve işteşlik anlamı veren ekler, hem geçişli hem geçişsiz fiil kök ya da gövdelerine gelebilir. Örnek: arala-n-, boya-n- dönüşlü fiillerinde kök ve gövdeler geçişli, ağ-m- dönüşlü fiilinde ise kök geçişsizdir. Fakat dönüşlülük ekinin daha ziyade geçişli fiillere geldiği dikkati çeker. Anla-ş-, çarp-ış- işteş fiillerinde kök ve gövdeler geçişli; ağla-ş-, koş-uş- işteş fiillerinde kök ve gövdeler geçişsizdir.

<sup>1</sup> Oya Adalı, (1979), **Türkiye Türkçesinde Biçimbirimler**, Türk Dil Kurumu, Ankara, s. 54.

Dönüşlü fiillerle işteş fiillerin çok azının nesne aldıklarını yukarıda da belirtmiştik. Dönüşlü ve işteş fiillerin hangilerinin nesne aldığını ve neye göre aldığını görebilmek için Türkçe Sözlük'te yer alan dönüşlü ve işteş fiilleri inceledik.<sup>2</sup>

Sözlükten hareketle dönüşlü ve işteş fiillerin geçişlilik durumları şöyledir:

## DÖNÜŞLÜ FİİLLER

Fiil kökü geçişli olanlar:

-(İ)n giyin-: Kendi üzerine giymek.

kınalan-: Kına ile boyanmak.

kuşan- : 1. Beline kuşak, kılıç, kemer gibi şeyler bağlamak. 2.

Giyinmek.

ölçün-: Bir şeyi uzun uzun düşünüp hesaplamak, teemmül etmek.

örtün-: Kendi üzerine bir şey örtmek.

özümсен-: Özümlemek.

tutun- : 1. Tutup bırakmamak, dayanmak, sarılmak veya asılmak. 2.

Aynı yerde veya durumda kalmak, direnmek, dayanmak. 3. Kendini kabul ettirmek, kendine bir yer sağlamak. 4. Kendi üzerine koymak, kullanmak.

yapın- : Kendine yapmak veya kendi için yaptırmak.

yüklen- : 1. Yükleme işi yapılmak veya yüklemek işine konu olmak.

2. Bir yükü taşımayı üstüne almak. 3. Bir şeyi yapmayı kabul etmek, üstüne almak.

ziftlen-: 1. Yemek. 2. Bir işten kendine yolsuz kazanç sağlamak.

-(İ)l sökül- : (Genellikle para için) istemeyerek vermek, harcamak.

Fiil kökü kullanılmayan ama geçişli anlam taşıyanlar:

+İA-n- kabullen-: 1. Kabul etmek. 2. Hakkı yokken veya istemeyerek

kendine mal etmek.

<sup>2</sup> Türk Dil Kurumu, (1998), Türkçe Sözlük, 1-2, 9. Baskı, Türk Dil Kurumu, Ankara.

üstlen-: Üstüne almak, yüklenmek, deruhte etmek.

yükümlen-: Bir şeyin sorumluluğunu üzerine almak, tekeffül etmek.

zıkkımlan-: Yiyip içmek.

+IA-S şaşılaş-: Şaşı duruma gelmek, şaşı olmak.

Fiil kökü geçişsiz olanlar:

tozut- : 1. (Kar için) Toz gibi savurmak. 2. Aklını yitirmek. 3. Böbürlenmek, yüksekte konuşup söylediği sözü yerine getirmemek, palavra atmak, mangalda kül bırakmamak.

Burada asıl dönüşlülük eki -(I)n'dır. -(I)l- ve -t- oluş bildirirler ve fonksiyon olarak dönüşlülük anlamı verirler.

### **İŞTEŞ FİİLLER**

Fiil kökü geçişli olanlar:

-d)ş- bölüş- : İki veya daha çok kimse aralarında herhangi bir şeyi paylaşmak, üleşmek, payını almak, taksim etmek.

elleş- : 1. Ağır bir yükü kaldırmak için birkaç kişi birden tutmak. 2. Yardımlaşmak.

fısıldaş-: Birbirine fısıldamak.

görüş- : Bir iş, bir konu üzerinde karşılıklı düşünceleri ileri sürmek, müzakere etmek.

kapış-: Birlikte bir şeyin üzerine üşüşüp aceleyle almak, kapmak.

yeniş-: Birbirini yenmek.

Fiil kökü kullanılmayan ama geçişli anlam taşıyan:

+IA-ş- paylaş-: Aralarında bölüşmek, pay etmek, üleşmek.

Fiil kökü geçişsiz olanlar için Sözlük'te bir örnek bulunmaktadır. Ama bu örnek, geçişsiz anlam taşıdığı halde geçişli olarak belirtilmiştir.<sup>3</sup>

-(I)ş- çöküş-: Bir şeyin başına çöküp toplanmak: Kuşlar tarlaya çöküştüler.

## SONUÇ

Sözlük'te 17 tane geçişli dönüşlü fiil vardır. Bunların 15'inin kökü geçişlidir. Kökü geçişli olanların 10'u, asıl dönüşlülük eki olan -(I)n- ile kurulmuştur. 4'ü +IA-n- ile kurulmuştur ki, bu fiillerin kökü tek başına kullanılmamaktadır ama anlamca geçişlidir, l'i -(I)l- eki ile kurulmuştur.

Fiil kökü geçişsiz olan dönüşlü fiil, -t- eki almıştır ve yalnızca bir tanedir. Bu örnekteki ek, şekil olarak dönüşlü olmayan ama fonksiyon olarak dönüşlülük anlamı veren bir ektir.

Sözlük'te geçişli işteş fiillerin sayısı 8'dir. Fiil kökü kullanılan ve geçişli olan işteş fiillerin 6'sı -(I)ş- eki ile kurulmuştur. Bir örnek +IA-Ş- ekli olup, fiil kökü kullanılmamaktadır.

Sözlük'te yer alan çöküş- örneği geçişsizdir ama sözlükte geçişli olarak verilmesinde bir yanlışlık olmalıdır.

Sonuç olarak diyebiliriz ki, dönüşlü ve işteş fiillerin geçişlilik durumları, fiil kök ya da gövdelerinin geçişli olmaları ile doğru orantılıdır.

## KAYNAKLAR

- Adalı, Oya. (1979), **Türkiye Türkçesinde Biçimbirimler**, Türk Dil Kurumu, Ankara.
- Banguoğlu, Tahsin. (1986), **Türkçenin Grameri**, Türk Dil Kurumu, Ankara.
- Ergin, Muharrem. (1993), **Türk Dil Bilgisi**, Bayrak Basım/Yayın/Tamtim, 20. Baskı, İstanbul.

<sup>3</sup> **doluş-** ((-i)Bir yerde toplanmak, bir araya gelmek) fiili, Türk Dil Kurumu, Türkçe Sözlük I-II, Milliyet Yayınları, İstanbul 1992'de geçişli diye verilmiştir, ama Türk Dil Kurumu, Türkçe Sözlük, 1-2, 9. Baskı, Türk Dil Kurumu, Ankara 1998'de geçişsiz verilmiştir.

- Gencan, TahirN. (1992), **Dilbilgisi**, Kanaat Yayınları, İstanbul.
- Kızılkaya, Hüseyin. (1991), **Sözcük Bilgileri**, İnkılâp Kitabevi, İstanbul.
- Korkmaz, Zeynep. (1992), **Grammer Terimleri Sözlüğü**, Türk Dil Kurumu, Ankara.
- Tuna, Osman N. (1986), **Türk Dilbilgisi (Fonetik ve Morfoloji)**, İnönü Üniversitesi Eğitim Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Eğitimi Bölümü Ders Notları: 3, Malatya.
- Türk Dil Kurumu. (1998), **Türkçe Sözlük** 1,2, 9. Baskı, Türk Dil Kurumu, Ankara.
- , (1992), **Türkçe Sözlük I-II**, Milliyet Yayınları, İstanbul.